

Hans Anten

Biografie van Victor E. van Vriesland, grand seigneur van de Nederlandse letterkunde

Rob Groenewegen, *Weerloos tegenover alles. Het leven van Victor E. van Vriesland*. Amsterdam / Antwerpen: Atlas Contact, 2023. 591 p., ill. ISBN 978 90 45020525. Prijs: € 44,99

Victor E. van Vriesland: ‘het levend geweten van de Nederlandse dichtkunst’, bij uitbreiding ‘het geweten van de Nederlandse letterkunde’, ‘de éminence grise van de Nederlandse literatuur’. Wie met dit soort eretitels getypeerd wordt moet wel een uitzonderlijke statuur hebben bereikt. En inderdaad, de renommée van Victor E. van Vriesland (1892-1974) was imposant, met name in de eerste drie decennia na de Tweede Wereldoorlog. Zijn reputatie van gezaghebbend criticus was in het interbellum gebaseerd op zijn functie van redacteur letteren bij de *Nieuwe Rotterdamse Courant* (1931-1938). Zijn algemene bekendheid verwierf hij na 1945 niet door zijn kritieken, fictioneel proza, gedichten en vertalingen, maar door een indrukwekkend aantal bestuurlijke functies in talloos veel letterkundige organisaties. Hij kon de prominente ‘voorzitter van alles’ heten, maar ik noem hier slechts de Nederlandse PEN-club, waarvan hij zeventien jaar voorzitter was en de internationale PEN, waarvan hij in de jaren zestig president was. Ook zijn meerdelige bloemlezing en standaardwerk *Spiegel van de Nederlandse poëzie door alle eeuwen* (1939-1954, en herdrukken tot en met 1969) droeg niet weinig bij aan zijn roem. Bovendien werd hij een Bekende Nederlander door zijn deelname aan het populaire humoristisch literaire radio- en televisieprogramma ‘Hou je aan je woord’ (tv: 1961-1964). Van Vriesland werd een gelauwerd letterkundige: zo benoemde de Leidse

universiteit hem in 1954 tot doctor honoris causa, ontving hij in 1958 de Constantijn Huygensprijs en in 1960 de P.C. Hooftprijs. Niettemin is deze veelzijdige en eens alom aanwezige literator thans nagenoeg geheel uit beeld geraakt. Een legitieme poging tot redres van deze situatie van vergetelheid is de hier te bespreken biografie *Weerloos tegenover alles* van Rob Groenewegen, die in 2011 promoveerde op een biografie van Jo Otten.

Het boek heeft een heldere structuur van zeventien hoofdstukken verdeeld over acht delen met titels waarin de jaren en de locaties zijn opgenomen die in het klassiek chronologisch gepresenteerde verhaal centraal staan. Wat in de inhoudsopgave onmiddellijk opvalt is dat slechts één deel, het laatste deel, gewijd is aan bijna dertig naoorlogse jaren (1945-1974). Zo wordt relatief beperkte aandacht gegeven aan de jaren waarin Van Vriesland zich juist ten volle profileerde in het literaire veld, wat ook meer dan eens in de biografie gereleveerd wordt. Een andere hiermee samenhangende beslissing staat in het korte voorwoord: er wordt *niet* ingegaan op de meeste van zijn vele bestuursfuncties, terwijl niet het minst die veelomvattende institutionele activiteiten zijn literaire autoriteit hebben bepaald. Op het biografische verhaal zelf volgen bijna honderd bladzijden eindnoten en een personenregister. Wat opmerkelijk en ongemakkelijk ontbreekt is een bibliografie. Noch een primaire bibliografie met een chronologische opname van Van Vrieslands boekpublicaties en vertalingen, noch een alfabetische secundaire bibliografie is aanwezig. En dat maakt reflectie op de gebruikte en niet-gebruikte bronnen voor de lezer een nogal omslachtige exercitie.

In het voorwoord stipuleert Groenewegen dat hij bijzaken heeft weggelaten, zich heeft geconcentreerd op de ‘hoofdweg’, zonder die hoofdweg overigens nader te definiëren, en dat het levensverhaal van de gebiografeerde drastisch is gecomprimeerd door samenvatting, inkorting en weglating. Die werkwijze verdient adhesie: een biografie waarin gestreefd wordt naar volledigheid loopt in de regel vast in onleesbaarheid. Evenwel bevat het verhaal van Van Vrieslands leven ruim vijfhonderdvijftig bladzijden, waarin enerzijds nogal wat passages voorkomen waarvan de detaillering gereduceerd had kunnen worden, maar waarin anderzijds juist de gedetailleerde weergave van enige onderwerpen het belang ervan verdiept en de leesbaarheid ten goede komt.

Van Vrieslands biografie is overigens niet een volkomen onbekend verhaal. Sleutelmomenten daaruit werden bijvoorbeeld beschreven in zijn *Herinneringen verteld aan Alfred Kossmann* (1969), in het door Groenewegen niet genoemde *Kritisch Lexicon*-artikel (2008) van Klaus Beekman en Ralf Grüttemeier en in het eveneens onvermeld gebleven biografische hoofdstuk uit *Is het werkelijk? Verkenningen van dichters* (2015) van Dirk Kroon, vriend en voormalig aspirant biograaf van Van Vriesland. De levensgeschiedenis van ‘Vic’ – zo werd hij familiair genoemd door intimi en nu consequent ook door Groenewegen – begint traditioneel via grootouders en ouders met zijn geboorte in 1892. Een cruciale cesuur vormt het jaar 1929. De beurskrach in dat jaar maakte van de vermogende *gentleman of leisure* Van Vriesland in een klap een financieel geruïneerd man, die nochtans zijn levenswijze van ‘bohemien met een goed gevulde portemonnee’ (157) zoveel mogelijk trachtte aan te houden. In de vijf delen die de periode 1892-1929 behandelen schetst Groenewegen in fragmenten een nauwkeurig gedocumenteerd beeld van de jonge Van Vriesland. De biograaf maakt mooi inzichtelijk dat de jonge Vic een ‘heel bijzonder kind’(47) gevonden werd, met een jeugd die de basis legde voor zijn latere dominante ‘aristocratische’ levenswijze. Het portret van Van Vriesland in zijn vroege jaren kan getekend worden met deze eigenschappen en omstandigheden: fysiek zwak, fijn besnaard, taalgevoelig en belezen, tot zwaarmoedigheid geneigd, aangeboren inert, non-conformistisch, decadent, met klasgenoot Martinus Nijhoff doordrongen van dichterschap en elitebesef, opgroeiend in een welgesteld ruimdenkend joods

gezin dat zijn rijkdom graag royaal etaleerde, omringd door allerhande bedienend personeel, zoals een Franstalige gouvernante en een huisknecht die zijn schooltas droeg. Uiteraard komt hier ook Van Vrieslands debuut, in 1911, aan de orde: poëzie in Kloos' *De Nieuwe Gids*, die hij later onleesbaar zou noemen. Het allesbepalende contact met de privéleraar die de gestrande gymnasiast twee jaar in huis nam en die zijn leermeester zou worden, de schrijver en filosoof Johan Andreas der Mouw, wordt hier eveneens besproken. Maar de meeste aandacht gaat uit naar de tragische werdegang van Van Vrieslands eerste echtgenote, de Zwitserse Marie Huguenin Dumittan, met een familie 'waarin gevallen voorkwamen van depressiviteit, neurasthenie, krankzinnigheid en (pogingen tot) zelfdoding' (104). Alle stadia van haar geestelijke en lichamelijke deconfiture, inclusief een gedwongen participatie in een weinig fortuinlijke *ménage à trois*, worden zodanig op de voet gevolgd dat haar lijdensweg ontroert en het zeer navoelbaar is hoezeer haar dood op 37-jarige leeftijd Van Vriesland heeft getroffen.

De kern van het zesde deel (1929-1938) zijn voor mij niet de passages waarin de talrijke affaires met vrouwen van de promiscue Van Vriesland of nieuwe locaties na de zoveelste verhuizing de revue passeren. Wél zijn dat de fragmenten waarin een nauwkeurig beeld wordt gegeven van zijn problematische positionering binnen het literair-historische kader van *Forum*, het tijdschrift waarvan hij in 1934 redacteur wordt. Met dat redacteurschap was niemand gelukkig, ook Van Vriesland niet. Groenewegens precieze reconstructie van die benoeming maakt nog eens duidelijk dat de keuze voor Van Vriesland voor zowel redacteur Ter Braak als voor redacteur Du Perron een mislukking was. Du Perron ergerde zich aan de 'zanikstukken over snertboeken' die Van Vriesland voor de *NRC* schreef en voor beiden was Van Vrieslands welwillende ontvangst van nieuw-zakelijk proza onacceptabel. Hij werd gedoogd en de motivatie daarvoor is strategisch, ingegeven door commerciële en financiële belangen. Voor de uitgever zou het posture van een inmiddels gereputeerde criticus van een gezaghebbend dagblad met een uitgebreid netwerk een positieve uitwerking op het abonneebestand hebben en voor Van Vriesland, aldus Groenewegen, lijkt het honorarium 'het enige werkelijke motief voor zijn deelname aan *Forum* te zijn geweest' (311).

Wat de Duitse bezetting voor de jood Van Vriesland betekende, wordt besproken in het zevende deel (1938-1945). Het accent ligt hier op het telkens weer vluchten naar nieuwe onderduikadressen, op de bewoners van die onderkomens en de omstandigheden waaronder daar geleefd werd. Voor het zicht op het letterkundig leven van Van Vriesland ga ik op één publicatie wat nader in omdat die zijn politiek-literaire stellingname in deze bijzondere tijd uitstekend illustreert. In maart 1941, nog voordat de Kultuurkamer werd opgericht, verscheen het door Van Vriesland en Emmy van Lokhorst samengestelde boekenweekgeschenk *Novellen en gedichten*. Van deze bloemlezing, in NSB-kringen een 'Joden-Geschenk' genoemd, waren al 20.000 exemplaren verkocht toen de Duitsers verdere verspreiding verboden en het restant van de oplage vernietigden. Deze maatregelen werden genomen, niet alleen omdat uit opgenomen gedichten verzet tegen de onderdrukking sprak, maar ook omdat fascistische en Duits-gezinde dichters ontbraken. In het *Nederlandsch Dagblad*, de krant van het fascistische Nationaal Front, werd Van Vriesland door de schrijver Albert Kuyle aangewezen als de verantwoordelijke voor deze gemankeerde representatie van de Nederlandse letterkunde: 'Dat er angstvallig voor werd gezorgd dat een Jood mede de redactie voerde, had vanzelfsprekend tot gevolg, dat de keuze opzettelijk verkéerd en volkomen onaanvaardbaar is geworden.' Het is aan Van Vrieslands status van gemengd gehuwde te danken – in 1938 was hij met een niet-joodse vrouw getrouwd - dat deze moedige subversieve publicatie toen niet tot arrestatie leidde, aldus de plausibele verklaring van Groenewegen.

Het laatste deel brengt de jaren 1945-1974 in beeld, de bijna dertig jaren waarin Van Vriesland 'het gezicht van de Nederlandse literatuur' (476) was, tot ongenoegen overigens van vertegenwoordigers van een nieuwe generatie als W.F. Hermans en Simon Vinkenoog. In dit deel wordt een ruime variëteit aan gebeurtenissen en ervaringen in door witregels gescheiden fragmenten beschreven die gezamenlijk het publieke literaire en het private leven van Van Vriesland gestalte geven. Om me tot het literaire leven te beperken: gewaagd lijkt me Groenewegens veronderstelling dat het vierdelige *Handboek tot de geschiedenis van de Nederlandse letterkunde* (1948-1953) van Gerard Knuvelter niet het standaardwerk van de Nederlandse literatuurgeschiedenis zou zijn geworden als Van Vriesland de ministeriële opdracht aanvaard had om een Nederlands-Vlaamse literatuurgeschiedenis te schrijven. Verrassend is een argument voor het aanhouden van verschillende voorzittersbaantjes in het bestuurlijke literaire circuit: naast geld, verantwoordelijkheidsbesef en plezier in het uitoefenen van die functies moest voorkomen worden dat de letterkundige Garmt Stuiveling zijn positie in al die organisaties en verenigingen zou overnemen. Ongetwijfeld is Van Vrieslands aversie tegen Stuiveling te relateren aan de oorlogsseditie uit 1942 van de vermaarde *Historische schets van de Nederlandse letterkunde* van De Vooys en, sinds 1939, Stuiveling. Dat was ingestemd met de eis van de bezetter de joodse afkomst van schrijvers daarin te vermelden, vond hij laakbaar en dat nam hij Stuiveling kwalijk. Vanzelfsprekend wordt ook stilgestaan bij publicaties die in deze periode verschenen. Behalve vervolgdelen van de *Spiegel* zijn dat onder andere de door Van Vriesland bezorgde *Verzamelde Werken* in zes delen van Dèr Mouw (1947-1951), zijn verzamelde poëzie in *Drievoudig verweer* (1949), en zijn verzameld kritisch en essayistisch proza in twee delen *Onderzoek en vertoog* (1958), terecht door Gerrit Komrij 'een onmisbare bron' genoemd voor iedereen die de literatuur van het interbellum bestudeert (*Vrij Nederland*, 9 november 1974). Het zal een persoonlijke preoccupatie zijn dat ik Van Vrieslands in 1949 verschenen bloemlezing uit het werk van F. Bordewijk hier heb gemist. Zijn inleiding van vijfenveertig bladzijden behoort tot de belangrijkste vroege documenten in de bestudering van het oeuvre van Bordewijk en de stroming van de literaire Nieuwe Zakelijkheid.

Maar het thematische zwaartepunt in dit deel is stellig de allerminst weerloze, onverzoenlijke houding van Van Vriesland - zijn zuster en zwager en hun kinderen werden in Auschwitz vermoord - ten aanzien van auteurs die op enigerlei wijze hadden gecollaboreerd. Groenewegen geeft daar vele voorbeelden van. Daarbij hanteerde Van Vriesland zijn eigen normen en niet die van de 'stompzinnige officieele zuivering' (426) van de *Eereraad voor de Letterkunde* en de *Centrale Eereraad*, omdat hij hun vonnissen te mild vond. 'Dat sommige schooiers weer mogen publiceeren houdt niet in, dat Victor van Vriesland hen zou moeten publiceeren' (426). Zo verdedigt hij in een brief aan uitgever Meulenhoff zijn beslissing tientallen Nederlandse en Vlaamse dichters vanwege hun oorlogsverleden niet op te nemen in het tweede deel van de *Spiegel*. En dan is er ten slotte het boek van Germaine Groenier *Een stuk van mijn hart* (1997), waarin een ontluisterend portret van de mens Van Vriesland wordt gegeven. Daarin blikt ze terug op de tijd dat ze als kind bij Van Vriesland woonde, met haar moeder, zijn vierde echtgenote. In het door Groenier beschreven regime dat de literator zijn huisgenoten oplegt, komt hij tevoorschijn als een egocentrische hufter, als een vaak dronken arrogante en autoritaire despoot. Voor de letterkunde is dit gegeven verder niet interessant. Wel is het de moeite waard na te gaan hoe de biograaf is omgegaan met deze brisante publicatie. In de hoofdtekst besteedt Groenewegen er nauwelijks aandacht aan, maar wel in een paradoxale noot, paradoxaal omdat de marginalisering in zekere zin teniet wordt gedaan door de opvallende omvang van twee volle pagina's. En daarin verdedigt Groenewegen 'Vic',

niet zoals elders in zijn biografie door het voor hem op te nemen in conflictsituaties of door getuigen op te voeren die de lof zingen van de erudiete, aimabele, empathische, attente, amusante en charmante Van Vriesland, maar door, weinig elegant, te refereren aan getuigenissen waarin de persoon Groenier in een negatief daglicht wordt gesteld.

Met *Weerloos tegenover alles* heeft Groenewegen een boek geschreven waarin over de samengestelde mens en de veelkantige literator Van Vriesland een (soms te) gedetailleerd verhaal wordt verteld, meestal met veel empathie en weinig afstand. Met name het institutionele perspectief, hoe terughoudend ook gehanteerd, toont de prominente rol die Victor E. van Vriesland gedurende een lange tijd in het Nederlandse literaire leven speelde en vormt bij uitstek de legitimatie van deze schrijversbiografie.

Universiteit Utrecht

In: *Spiegel der Letteren* 66 (2024), nr. 2.